

R. VÁRKONYI ÁGNES

II. Rákóczi Ferenc emlékezete

Napjainkban különösen sokat idézzük *Mikes Kelemen* sorait: „*Amitől tartottunk, már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket, és kivévé ma közülünk a mi Édes Urunkat és Atyánkat... a keserűségnek ködje valóságban reánk szállott. De ne azt a jó Atyánkat sirassuk... hanem mi magunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk.*” Rodostó 1735. április 8-án.

Sokat idézzük, de vajon ismerjük-e jól e kétszázötven éves szavak értelmét. Tudunk-e felelni mai világunkban is hiteltérdemlően az egymást váltó generációk izgató kérdésére: mit testesített meg Magyarország és Európa történetében ez a nagy ember, akit – Mikes szavaival élve – „az ellenségei is nagynak tartanak”?

Miért nem tudták nevét a lezárult múlt lapjaira írni, miért nem tudták elfelejteni az egymást váltó generációk? Évszázadok jöttek és mentek. Közép-Európa keleti térségein újra és újra átrajzolta a térképeket a változó történelem. Mégis, Rákóczit mindig is kegyeletos emlékezett, kérdés, kritika, vizsgálódás, az újabb és újabb megismerések öröme és valami különös szeretet kísérte változatlanul. Vonzotta, mintha élne, a múlt terhes örökségeivel leszámolni szándékozók és azokat, akik a magyarság jövőjéért aggódva közeledtek hozzá. Kortársaiknak érezték a 20. század évtizedeinek gyermekei éppen úgy, mint az egykori apák, nagyapák és a szabadságharcot kezdő vitézek, jobbágyok, nemesek unokái. Nehéz időkben fordultak hozzá, mint egykoron az igazukat nála remélő jobbágyok, az elviselhetetlen helyzetüket elébe táró szomolnoki bányászok és mint az ország jövőjén gondolkodók.

Mi az oka Rákóczi e különös túlélőképességének? Mi az a többlet, ami a szó történelmi értelmében naggyá tette a XVII–XIII. században Magyarországon cselekvő politikust? A válasz manapság egyértelmű: az érték, amit megtestesít.

Világszerte egyre inkább nyilvánvaló, hogy az óriási technikai átalakulását élő, a végletes veszélyek és lehetőségek választójait járó korunkban, az emberiség közös értékei nélkülözhetetlenek. Az önmaguk hatalmas felelősségére ráébredő társadalomtudományok, mindenekelőtt a történettudomány művelői, úgy vizsgálják a múltat, mint értékrendszerek történetét. Mert a legkülönbözőbb nemzetek történészeinek és felelős gondolkodóinak közös véleményét fejezi ki az egyik francia történetíró *Georges Duby* megfogalmazása: a haladás vagy megőrződés erői között az egyik leghatalmasabb fegyver az az értelem, amit valamely kor, valamely kultúra saját történelmének tulajdonít. A társadalom egyik leghatalmasabb formálóinak egyike az értékrendszerek megőrzésének vagy elpusztításának szándéka. S tudnunk kell, hogy az

értékrendszer a történelem legösszetettebb és leginkább közvetve érvényesülő tényezőinek egyike, nemcsak a szellemi és anyagi javak, jelenségek összességét foglalja magában, hanem szerves egységben őrzi a magatartásokat, a politika, az etika, az alternatívák és választások tényeit.

Tudjuk, Rákóczi nevét zászlójára írta a nemzeti függetlenségért és polgári átalakulásért harcba szálló reformkor, példáját idézhette *Petőfi* és Angliában *Szalay László*, a szabadságharc nemzetközi kapcsolatait kiépítő diplomata. S hogy neve a nemzeti és társadalmi fejlődést szétválaszthatatlanul testesíti meg, azt századunk hajnalán *Ady* fejezte ki legtömörebben: „Rákóczi úr tudta. . . merre van a föld népének boldogságos útja.”

Mégis hiba lenne tagadni, hogy nevét sokszor ki is sajátították, kultuszát – *József Attila* szavaival élve – „új ordas eszmék” szolgálatába próbálták torzítani, és hányszor zárták volna a korfölköti öncélú militarizmus kalodájába azt, aki számtalanszor leírta: „hazám nyugodalmát keresem”, „Csak hazám békéjét akarom megnyerni”.

Hányszor próbálták elszakítani Európától azt a magyar politikust, aki talán elsőként fogalmazta meg Európa számára, hogy az újkori fejlődésben, a nagy birodalmak hatalmi egyensúlyának kialakításában a kisebb nemzetek sem nélkülözhetők. Az elmúlt napokban hangzott el Kassán, a fejedelem koporsójának megkoszorúzásán, az erdélyi költő *Szilágyi Domokos* Európa című verse. Méltóbban aligha emlékezhettünk volna meg arról a magyar politikusról, aki a *Resrudescunt vulnera* kezdetű, a Világ népeinek címzett kiáltványában már lényegében az erdélyi költő szavait fogalmazta meg: Csi-náljunk Európát!

Zászlóját itt ismertem meg Salgótarjánban. Itt hallottam először a sokat idézett szavakat: *Cum Deo pro Patria et Libertate*. Érthető és talán meghocsájtható, hogy amikor már történetkutatóként keresve a választ, hogyan vészték át országunk népei a kegyetlenül mostoha időköt, hogyan őrződtek meg múltjában olyan értékei, amelyek megismerése a mi korunknak jutott osztályrészül, bennem *József Attila* sorai merültek fel minduntalanul: „*Ha beomlanak a bányát vázázó oszlopok. a kincset azért a tárnák őrzik és az lobog. És mindig újranyitják a bányászok az aknát. amíg szívük dobog.*”

Rákóczi tökéletesen tisztában volt vállalkozásának horderejével. A 17. század végén a nemzetközi szövetség háborújával megszűnt Magyarországon a százötven éves török uralom. Az ország új berendezkedésére alternatív lehetőséget hordott magában a történelem. Az egyik változat, mint a Habsburg-birodalomban állami önállóságát teljesen elvesztve betagolódo, határvidékké süllyedő ország, az 1680-as 1690-es években valósult meg. Úgy mint a bécsi kormányzókörök egyik csoportjának nyers katonai uralma, alárendelve és kiszolgáltatva az udvari arisztokrácia és a dinasztia érdekeinek. Rákóczi, amikor az állami önállóság megteremtéséért harcrakész jobbágyok, nemesek, városi polgárok élére állt, az ország történelmi lehetőségei másik változatának, a magyar királyság és az erdélyi fejedelemség állami önállóságának útját próbálta kiépíteni.

Forrásaink azt mutatják, céljait elsősorban nem a fegyver erejével akarta elérni, hanem a korabeli magyar politikai kultúra más eszközeivel: diplomáciával és belső reformok útján tört célja felé.

„Nem tanácsokra van szükségünk, hanem a tanulékonyág képességére.”

Számtalan szava van arra, hogy az ország belső viszonyain változtatni kell: a tanulékonyág képessége, „megújulás szüksége”, „reformáljuk magun-

kat”, „előttünk áll a választás felelőssége a jó és a rossz között”. „Ha a régi utakon boldogulásunkat nem találjuk, válasszunk új utakat”. Valamennyi azonban egyet jelent: első a közügy, a közösség ügye, a nemzet érdeke, s ez Európától elválaszthatatlan. Szécsényben, az országgyűlésen már teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzet fogalmába éppen úgy beleérti Rákóczi a jobbágykatonát, mint a mezővárosi civist, a polgárt mint a kismest és a „robotban elfáradt szegény parasztembereket”, akikkel – amint feljegyezték – az országot járva sokszor elbeszélgetett. Nem a feudalizmus viszonyait akarta megváltoztatni, a terhek és javak elosztásában új, igazságosabb és az ország teherbírását megnövelő rendszert akart megvalósítani.

Tudatában volt – sok idevágó kijelentését idézhetnénk –, hogy a királyság és az erdélyi fejedelemség – korabeli megfogalmazásában: a „két magyar haza” – csakis korszerűbb berendezésével fejlődőképes, csakis így foglalhatja el méltó helyét Európa nemzetei között. Azt a helyet, amelyre az államiság megőrzéséért, Európa nyugalmanak biztosításáért harcolva a törökkel másfél századon át, hatalmas anyagi és véráldozatokkal, időálló kulturális értékek megteremtésével váltotta meg a történelmi belépőjegyet. A nemzetközi államelméleti irodalom elvi megállapításait idézve sokszor kifejezte, a magyar királyság és az erdélyi fejedelemség érdemes arra, hogy az európai hatalmak béketárgyalásaiba foglalva, nemzetközi garanciával rendezzék ügyét.

Nagyon magasra tette a mércét. Minden cselekedete a jövőre tekintő, felelősséggel áthatott, s amit újabban egyre inkább látunk – rendelkezései mérészen újító uralkodónak mutatják. Országrésznyi vagyont, családi életét, személyes biztonságát, mindenét a feltett ügyre áldozta. Hasonlót követelt híveitől is. Egyik nemes hívét, aki 1704-ben fizetésének emelését kérte a következőkkel utasította el: „most az ország szolgálatjának előmozdítására feles költség kívánatik, azért, hogy fizetése szaporíttassék, a sok szükség nem engedi”. „Most a jobbágyok keresésének nincs ideje” háritotta el másik főúri híve kívánságát. De ugyanakkor nem ismerünk olyan jobbágypanaszt, amit meg ne hallgatott volna, ha hozzá eljutott. A katonák, a vitézck, a szegények helyzetén minden úton-módon próbált segíteni és a lehetőségekhez képest segítette a rászorulókat. Lerakta az állandó magyar hadsereg alapjait. Következetes jobbágypolitikát valósított meg. Érvényre juttatja a vallási egyenjogúság elvét. Bátran állíthatjuk, hogy iskolarendelétével korlátlan lehetőségeket nyitott az anyanyelvi műveltség és ezzel együtt a különböző nyelven beszélő országlakosok nemzeti műveltségének kifejlődése előtt.

Oldalakon át idézhetnénk gazdasági utasításait. Keresztülvitte, hogy a nemesek is fizessenek adót, de látta, hogy az adórendszer csak akkor korszerű, csak akkor működőképes, ha élénk, eleven, kiterjedt áruforgalomra épül. „Olyan kerti veteményeket és gyümölcsöket termesszen – adta utasításba tisztartójának –, melyekből minél több pénzt árulhat.” Gabonával és kedvezményekkel segíti a bányászokat, utat nyit a kísérletezések, technikai újítások, kereskedelmi vállalkozások előtt. Korának legmunkásabb magyar embere volt: „Akkor dolgozom, amikor az alvók alszanak, a részegeskedők isznak”. Sokszor találta tábori íróasztala mellett a hajnal és feljegyezték róla, a fejedelemnek unokájáról, akinek udvari rendjét, fényét a francia király küldötte is megcsodálta, hogy nem tűrte asztalánál a kenyérmaradékot.

Szigorúan megkövetelte a pontos, tisztességes munkát. Keményen büntette a hivatalukkal visszaélők nyereszkevéseit. A köz kárára gazdálkodót kegyet-

lenül felelősségre vonta, lett légyen nemesúr, vármegyei tisz, nagynevű család tagja, vagy vitéz ember. Csak sajnálni lehet, hogy a gazdálkodásról, a művelődés jövőt teremtő feladatairól, az ifjúság neveléséről kifejtett nézeteit még ma sem ismerik szélesebb körben.

Kegyetlenül nehéz viszonyok között tervezte meg az új magyar államot, kedvezőtlen viszonyok között: kik segítették, kikben bízott töretlenül, kikre épített? Kormányzókörét művelt, vállalkozószellemű, kereskedő, iparkodó nemesekből állította össze. Legfőbb segítője, *Ráday Pál*, másokkal együtt Nógrád vármegyéből került melléje. Katonáit, a vitézlő rendet, fiainak, társainak nevezte, a jobbágykatonát maradékaival együtt kiemelte a földesurak hatalma alól. Új hang a magyar történelemben, hogy az emlékiratait író fejedelem a jobbágyság munkáját, a gazdálkodást, az ipart, a kereskedelmet, az országfenntartó, történelmet formáló tényezők közé emeli. „Minden gyönyörűségemet hazám ifjúságában lelem” – mondotta és az oktatást, a nevelést, a fiatalság külföldi tanulmányait nemzeti ügynek tekintette.

Régebben úgy vélték, hogy a végsőkig hajszott véres harc ábrándjaival hagyta el az országot. Ma már tudjuk, tények sokasága bizonyítja, hogy jelen akart lenni Európában, például a nemzetközi béketárgyalásokba akarta foglalni hazája ügyét, s elismertetni az önállósághoz való jogát. Bujdosó sorsának értelmét maga fogalmazta meg: „ha számkivetésbe megyek megmarad a remény, amely a nép szívében mindig élni fog irántam.”

A társadalom különböző rétegei akkor és később a maguk uralkodó eszményét tisztelték benne. Szépen fejezi ki az ország jövőjén gondolkodók elvárásait *Csurji János* pápai prédikátor: „Virágozzék országában a labor, a mechanica, az agricultura, a mercatura, a béke, a rend, mivel megvannak benne a képességek, hogy országát Hollandiához hasonló állapotba vezesse.”